

ფოლკლორი Folklore

კავკასიელთა ქალღვთაებები დედა-ღვთაების არქეტიპის ჭრილში

ლელა ჩოთალიშვილი

ევროპის უნივერსიტეტი/ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო

a-mail: lela.chotalishvili@gmail.com

ORCID: 0009-0003-3205-6981

<https://doi.org/10.52340/lac.2025.34.13>

SJIF 2025: 8.584

ნარგიზ ახვლედიანი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი
ბათუმი, საქართველო

a-mail: nargiz.akhvlediani@bsu.edu.ge

ORCID: 0000-0002-3787-0195

<https://doi.org/10.52340/lac.2025.34.13>

SJIF 2025: 8.584

წინამდებარე კვლევა ეფუძნება კომპლექსურ მეთოდოლოგიურ მიდგომას და განიხილავს კავკასიელთა ფოლკლორში წარმოდგენილი ქალღვთაებების დედა-ღვთაების კულტთან კავშირს. კავკასიელთა მთავარ ღვთაებას, მსოფლიოს სხვა ხალხების მსგავსად, „დედა“ უნდა რქმოდეს. ამაზე მიუთითებს შედარებითი მასალის საფუძველზე გამოვლენილი მითოსური სახის ერთგვაროვნება და სახელთა იდენტურობა კავკასიის ხალხთა გადმოცემებში – ქალღვთაების სახელწოდება ნანა საერთოკავკასიურ ძირს (-ნანა/-ან) უკავშირდება, რომელიც „დედის“ სემანტიკას ატარებს.

კავკასიელთა მეხსიერებას შემორჩენილი ქალღვთაებები, სხვა ძველი ცივილიზაციების რწმენა-წარმოდგენათა მსგავსად, დიფერენცირებულები არიან თავიანთი ფუნქციითა თუ მოქმედების სფეროთი. მათ სახელებში მეორდება შემდეგი ეპითეტები: „ქალბატონი“, „დედოფალი“, „დედა“, „დიასახლისი“, ასევე, დედის აღმნიშვნელი ძირი „ნანა“ (ჩეჩნ. „უ-ნანა“ და „ხი-ნანა“, აფხაზ. „ანცვა“, „ანანა-გუნდ“ა და სხვ.). ტიტული „ქალბატონი“ დიდი დედა ნანას არ ახასიათებს, თუმცა ქართული მითოლოგიური გადმოცემებით, ნანა „ბატონების“ დედაა. სვანურში კი ნანა (ნან) მნიშვნელოვანი სემანტიკური დატვირთვის მქონე ტერმინია, რომელიც არა მხოლოდ „დედას“, არამედ „ქალბატონსაც“ აღნიშნავს.

ქალის ანთროპომორფული ფიგურები, რომლებიც დიდი დედის გამოსახულებებად მიიჩნევა, კავკასიის ნაყოფიერების კულტის გავრცელების ერთ-ერთ უძველეს კერად წარმოაჩენს. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს რაჭის სოფელ ლებში ნაპოვნი ბრინჯაოს ბალოთა, რომელზეც ამოტვიფრულია ირმების წყვილს შორის აღმართული ქალღვთაების ფიგურა – ეს იკონოგრაფიული სქემა ზუსტად იმეორებს მედიტერანული ქალღვთაებების (კიბელე, იშთარი) გამოსახვის ტრადიციას, სადაც ღვთაება ლომების ან სხვა ცხოველთა წყვილს შორის არის წარმოდგენილი.

შესაბამისად, კავკასიური დიდი დედის კულტი წარმოდგენს არა იზოლირებულ, მემორჩენილ რელიქტს, არამედ მედიტერანული სამყაროს რწმენა-წარმოდგენების ორგანულ შემადგენელ ნაწილს, რომელმაც ადგილობრივი თავისებურებები შეიძინა, თუმცა შეინარჩუნა არსებითი ფუნქციები და სემანტიკა. ამ კულტის ელემენტები დღემდე ვლინდება კავკასიელ ხალხთა ფოლკლორულ მეხსიერებაში.

საკვანძო სიტყვები: კავკასიელთა ქალღვთაებები, დედა-ღვთაება (Magna Mater), ქალბატონი (Potnia), რწმენა- წარმოდგენები, საერთოკავკასიური ძირი.

მედიტერანულ სამყაროში ფართოდ იყო გავრცელებული დიდი დედის – ნაყოფიერებისა და სიცოცხლის მფარველი ქალღმერთის, ღმერთების დედის, ცხოველების ქალბატონის – კულტი. კავკასიურ მითოლოგიაშიც მნიშვნელოვან ადგილს იკავებენ ქალღვთაებები, რომლებიც თავისი არსითა და ფუნქციებით ამ არქეტიპს უახლოვდებიან. წინამდებარე კვლევა ეფუძნება კომპლექსურ მეთოდოლოგიურ მიდგომას და განიხილავს კავკასიელთა ფოლკლორში წარმოდგენილი ქალღვთაებების დედა-ღვთაების (Magna Mater) კულტთან კავშირს.

დიდი დედა მცირე აზიაში ქუზაბას და მისგან წარმოებული ელინიზირებული ქუბებე/კიბელეს სახელით არის ცნობილი (ძვ. ბერძნ. Κυβέλη, ლათ. Cybele). კიბელეს პრეისტორიული წინამორბედი, ანატოლიური დედა-ღვთაება, ნაყოფიერების კულტს უკავშირდება, თუმცა მატერნალური ფუნქციის გარდა, გამოიკვეთება მისი ცხოველბთან კავშირის ასპექტიც – იგი არის Potnia Theron (ცხოველთა ქალბატონი/დედაუფალი). მკვლევართა აზრით, ქალღვთაება კიბელეს სახელის ძირი დამოწმებულია ძვ. წ. XVII-XVI საუკუნეებიდან ცნობილ სირიულ სახელში Alli Kubaba („ქუზაბა არის ქალბატონი“) [James, 1959:137-138; Roller, 1999:47-49; Vermaseren, 1977:21-22, 24]. ეპითეტი „ქალბატონი“, მოგვიანებით, ზოროასტრულ ტექსტებში, ქალღვთაება ანაჰიტას სახელსაც დაერთო – Anahit bānū [Russell, 1987: 237].

ტერმინს Potnia Theron პირველად ჰომეროსი ახსენებს „ილიადაში“, მაგრამ მანამდე მიკენურ არქივებში გვხვდება მთელი რიგი ქალღვთაებების, რომლებიც ტიტულით po-ti-ni-ja („ქალბატონი“) მოიხსენიებიან. ხშირ შემთხვევაში po-ti-ni-ja ინდივიდუალიზირებულია ეპითეტით, რომელიც აზუსტებს ქალბატონის კონკრეტულ ადგილს ან ფუნქციას:

da-pu2-ri-to-jo po-ti-ni-ja (ლაბირინთის ქალბატონი) – KN Gg 702, Oa 745

po-ti-ni-ja i-qe-ja (ცხენების ქალბატონი) – PY An 1281

po-ti-ni-ja a-si-wi-ja (აზიის ქალბატონი) – PY Fr 1206

si-to-po-ti-ni-ja (მარცვლეულის ქალბატონი) – MY Oi 701, 704

a-ta-na-po-ti-ni-ja (ქალბატონი ათენა) – KN V 5

po-ti-ni-ja არათუ მეორდება, არამედ გამორჩეულ ძღვენის მიმღებად გვევლინება. ეს უნდა მიუთითებდეს მდებრობითი სქესის ღვთაების ჯერ კიდევ განსაკუთრებულ როლზე მიკენურ კულტურასა თუ რელიგიაში, რაც ასახულია ჩვენამდე მოღწეულ ფრესკებზეც [Chadwick and Ventris, 1973; Burkert, 1977:84], თუმცა დიდი დედის კულტი ბერძნული მითოლოგიის გენეალოგიურ სქემაში არ ჯდება, იგი წინაბერძნული წარმოშობის უნდა იყოს, რასაც არქეოლოგიური მონაპოვარიც ადასტურებს – მინოსურ საკულტო სცენებში ხშირად არის წარმოდგენილი ტახტზე მჯდომი ქალღვთაება, როგორც თაყვანისცემის ობიექტი, მისი გამოხატვის ფორმები აქაც არაერთგვაროვანია:

ფრინველების (მტრედების, წეროების, ბატების) ქალბატონი, გველების ქალბატონი, ზღვის ქალბატონი და ა. შ. [ჩოთალიშვილი, 2017:15-23].

კავკასიელთა მეხსიერებას შემორჩენილი ქალღვთაებები, სხვა კულტურების მსგავსად, დიფერენცირებულები არიან თავიანთი ფუნქციითა თუ მოქმედების სფეროთი, მათ სახელებშიც მეორდება ტიტულები: „ქალბატონი“, „დედოფალი“, „დედა“, „დიასახლისი“, მაგ. სამეგრელოში ნადირობის ქალღვთაებას ტყაშმაფა ჰქვია, რაც „ტყის დედოფალს“ ნიშნავს, ადიღელებთან მას ეწოდება მეზგუაშა („ტყის ქალბატონი“), დაღესტანში ყუმიხებთან – ორმან ესი („ტყის დიასახლისი“). წყალს, მდინარეს კი განაგებს „წყლის დედა“: დაღესტანში – სუვ-ანასი, სამეგრელოში – წყარიშ დიდა, ყაბარდოში – ფსეგუაშა („წყლის ქალბატონი“). აფხაზურ ნართულ თქმულებათა ერთ-ერთი ცენტრალური პერსონაჟის, სათანეს ტიტულიც „ქალბატონია“ – გვამა (*აფხ. Саҭанеи Гааша*). საყურადღებოა, რომ კავკასიურ ქალღვთაებათა სახელებში ასევე მეორდება დედის აღმნიშვნელი ძირი „ნანა“ (ჩეჩნ. უ-ნანა და ხი-ნანა, აფხაზ. ანცვა, ანანა-გუნდა და სხვ.), მაგ. აფხაზურ მითოლოგიაში ანანა-გუნდა მეფუტკრეობასა და ნადირობას უკავშირდება, მისი სახელი ნიშნავს „გუნდის დედას“ (იგულისხმება ფუტკრების გუნდი); ამ ნიშნით იგი მოგვაგონებს მცირეაზიურ ნაყოფიერების ქალღმერთს, რომლის მთავარ ქურუმ ქალს „დედა ფუტკარი“ ერქვა. ჩეჩნებსა და ინგუშებს ჰყავდათ ქალთევზას გარეგნობის „წყლის დედა“ ხი-ნანა, რომელიც ნაკადულებში ცხოვრობდა და ა. შ. [სიხარულიძე, 2006:40, 57, 97, 99, 158].

ტიტული „ქალბატონი“ დიდი დედა ნანას არ ახასიათებს, თუმცა ქართული მითოლოგიური გადმოცემებით, ნანა „ბატონების“ დედაა. სვანურში კი ნანა (ნან) მნიშვნელოვანი სემანტიკური დატვირთვის მქონე ტერმინია, რომელიც არა მხოლოდ „დედას“, არამედ „ქალბატონსაც“ აღნიშნავს. ნანას შესახებ ინფორმაცია ძირითადად ქართულ ზღაპრებსა და ლეგენდებშია შემორჩენილი. ქართული მითოლოგია მეტწილად ზეპირსიტყვიერი ფორმით არის წარმოდგენილი, მისი მეცნიერული დოკუმენტირება საკმაოდ გვიან დაიწყო (XIX-XX საუკუნე). ტერმინი „ბატონი“ ქართულში მომდინარეობს ლათინური სიტყვიდან *patronus* და ნიშნავს „მფარველს“, „მფლობელს“. ქართულ მწერლობაში ეს ტერმინი XV საუკუნიდან მკვიდრდება, შესაბამისად, არ ვიცით, რა ერქვათ ძველ ქართულ გადმოცემებში ნანას შვილებს – რომელი ტერმინი ჩაანაცვლა „ბატონებმა“, თუმცა იგი, სავარაუდოდ, ანალოგიურ სემანტიკას ატარებდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ტერმინამდე „პატრონი“ მპყრობელისა და მეპატრონის აღსანიშნავად ადრეფეოდალურ საქართველოში გამოიყენებოდა „უფალი“, რომელიც იმავდროულად ღმერთის სინონიმსაც წარმოადგენს. შესაბამისად, ნანა „ბატონების“, ანუ ღმერთების დედაა.

დიდი დედის კულტი მსოფლიო მითოლოგიაში მცენარეს უკავშირდება, უპირველეს ყოვლისა „სიცოცხლის ხეს“, რომელიც სიცოცხლის მარადიულ წრებრუნვას ასახავს. ქართული ენის დიალექტებში შემორჩენილი მცენარეებისა და ყვავილების სახელწოდებები ხშირად ბუნების დიდ დედასთანაა დაკავშირებული და მის მცენარეულ სახეს ქმნის. ერთ-ერთი ასეთი სახეა ლერწამი. ხალხურ ზღაპარში „ლერწმის ქალი“ შუაზე გაპოხილი ლერწმის მცენარისგან გადმოდის – შედარებისთვის, ნადირთღვთაება დალიც წიფლის ხიდან გადმოდის. „ლერწმის ქალს“ ღვთაებისთვის დამახასიათებელი თვისებები აქვს: აბრეშუმის ძაფს რთავს და ფასდაუდებელ ქსოვილებს ქსოვს. ქართული ხალხური ეპოსის კიდევ ერთი სახეა „ნათელ მარეხი“, რომელსაც „ველზე გაშლილ ყვავილსა“ და „კანაფის თეთრ ღეროს“ ადარებენ, რაც მის მცენარეულ ბუნებაზე

მიუთითებს. კანაფს, როგორც საკრალურ მცენარეს – ასე იცნობდნენ მას სვანეთში. ამ მხრივ საინტერესოა ტოპონიმიაში მცენარე კანაფთან დაკავშირებული სახელწოდებაც, რომელიც დადასტურებულია ხულოს მუნიციპალიტეტის სოფელ ადამეებში მიკროტოპონიმად, რაც ზანიზმია აჭარულში. მისი სემანტიკა სვანური ენის ლექსიკით იხსნება, სხვა ქართველურ ენებში კი მისი მნიშვნელობა უკვე გაუჩინარებულია და გარკვეულ რემინისცენციებს აღძრავს [ახვლედიანი, 2025: 12-17]. ეს მოტივები ქართული ფოლკლორისთვის უნიკალური არ არის. ძველი ცივილიზაციების რწმენა-წარმოდგენებშიც ლერწამი და კანაფი ქალღვთაებების სიმბოლოებს წარმოადგენს. შუმერულ ტექსტებში მოხსენიებული „წმინდა ლერწმის ქალბატონი“ და ბაბილონური იშთარის ატრიბუტად მიჩნეული ორი გადახლართული ლერწამი ამ ტრადიციის ნაწილია.

ქართული ხალხური ზღაპრების სახელწოდებები ყვავილთა მაგიურ და საკრალურ თვისებებზე მიუთითებს: „ბრდღვიალა ყვავილი“, „ბოჟმის ყვავილი“, „ედემის ყვავილი“ – ყველა მათგანი ღვთაების ჰიპოსტასს, სასწაულთმოქმედ ქალს უკავშირდება. ქალღვთაების საკრალურ მცენარეთა შორის „იას“ და „ვარდს“ განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. ფოლკლორული სახეები „ია-ხათუნი“ და „იადავარდი“ ამ ყვავილების მაგიურ ძალას ასახავენ – მათი სიცილისას „სულ ია და ვარდი იშლებოდა“ ან „თაიგულები ცვიოდა“.

მინდვრის ყვავილებთან კავშირი კიდევ უფრო ფართო სპექტრს მოიცავს. „ნათელ მარეხი“, „ჰარალე“, „მინდორთ ქალი“, „ველის ყვავილი“ – ყველა ეს სახე ველზე გაშლილ ყვავილებს უკავშირდება. ანალოგიური ეპითეტები უძველეს საკულტო ტექსტებშიც დასტურდება: ხეთური წყაროები „მინდვრის იშთარს“ ახსენებს, შუმერულ ტექსტებში კი ინანას „ველის გვირგვინი“ („მენ-დინა“) ამკობს და „ველის დედოფლად“ მოიხსენიება.

ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულ მასალაში წარმოდგენილი ქალღვთაებების მრავალფეროვანი სახეები ასახავს დედა-ღვთაების თაყვანისცემის დიფერენცირებულ ფორმებს, რომლებიც ადგილობრივ კულტურულ კონტექსტში ჩამოყალიბდა. მათი მცენარეულ სიმბოლიკასთან (ლერწამი, ია, ვარდი, შროშანი, ნაძვი, მინდვრის ყვავილები) კავშირი კი უშუალოდ მიემართება ნაყოფიერებისა და სიცოცხლის მარადიული წრებრუნვის იდეას, რაც მსოფლიო მითოლოგიაში დიდი დედის კულტის უმთავრეს მახასიათებელს წარმოადგენს.

კავკასიელთა მთავარ ღვთაებას, მსოფლიოს სხვა ხალხების მსგავსად, „დედა“ უნდა რქმეოდა. ამაზე მიუთითებს შედარებითი მასალის საფუძველზე გამოვლენილი მითოსური სახის ერთგვაროვნება და სახელთა იდენტურობა კავკასიის ხალხთა გადმოცემებში – დიდი ქალღვთაების სახელწოდება ნანა საერთოკავკასიურ ძირს (-ნან-//-ან) უკავშირდება, რომელიც „დედის“ სემანტიკას ატარებს.¹

ნანას არქეტიპი უნდა იყოს ქალღვთაება იშთარი, რომელიც შუმერულ პანთეონში შემდეგი სახელებითაა ცნობილი: ნინი, ინნინა, ინნანა, ნანა... [წერეთელი, 1924:27] და კიბელეს მსგავსად, ლომებთან ერთად არის გამოსახული. მესოპოტამიური ინანასა და იშთარისგან წარმომავალ ნანა/ნანაიას ხშირად აკავშირებენ მთვარესთან ასოცირებულ ქალღვთაებებთანაც: არტემისთან, ჰეკატესთან, რეასა თუ კიბელესთან [James, 1959:150-160; Vermaseren, 1977:30]. ნან/ნინ ფუძიანი ღვთაებების, აინინასა და დანინა/დანანას კულტი შემოუღია საურმაგ მეფეს (ძვ. წ. III ს.) [ქართლის ცხოვრება, 1955:27]. ქართული წარმართული პანთეონის ამ ორი ღვთაების შესახებ

¹ ასევე საერთოკავკასიური წარმომავლობისაა მეორე ქალღმერთის „დალის“ სახელიც (დალ//დიალ), რაც „ღმერთს, „ღვთაებას“ ნიშნავს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. ნიკო მარი ვარაუდობს, რომ აინინა და დანინა ერთი და იმავე ქალღვთაების ვარიანტული სახელებია, კერძოდ, ირანული ანაჰიტასი და არაირანული ნანასი, დანანა კი “და” კავშირთან შეზრდილი არაირანული ღვთაება ნანას სახელი უნდა იყოს [Mapp, 1902:9].

ნენ/ნან/ნინ ფუძიანი „დედის“ მნიშვნელობის მქონე სიტყვები დადასტურებულია როგორც ქართველურ, ასევე სომხურ ენებში, სპარსულ დიალექტებსა და სანსკრიტში [Тревер, 1958:137]. გარდა ამისა, აღნიშნული ძირი დედის მნიშვნელობით გვხვდება იდენტური გაფორმების მქონე ფუძეების შემადგენლობაში მთელი კავკასიის მასშტაბით [ჩუხუა, 2018:317]:

საერთ. ქართ. ნენ-ა – „დედა//ბებია“
 აჭარ. ნენა-ი//ნენე-ი – „ბებია, დედა“
 ზან. (მეგრ.) ნანა, ნანა-ია – „დედა“
 ლაზ. ნანა – „დედა“, ნან-დიდ-ი – „დიდედა“
 სვან. ნან-აგ//ლან-აგ – „დედულეთი“
 ს. სინდ. ნან-ა – „დედა//ბებია“
 ადიღ. ნანა, ყაბ. ნანა – „ბებია//მოხუცი ქალი“
 უბიხ. ნან (ა) – „დედა“
 აფხაზ. ნან – „დედა“ (მიმართვ. ფორმა)

აღნიშნული ფუძის მნიშვნელობა ვარირებს („დედა“, „ბავშვი“, „ბებია“, „დიდედა“, „დედულეთი“...)[ჩუხუა, 2018:319], მაგრამ ძირეული შინაარსი უცვლელია, იგი ასოცირდება ნაყოფიერებასთან, მატერნალურ ასპექტთან.

შულავერის გორაზე, იმირის გორასა და ხრამის დიდ გორაზე აღმოჩენილი ქალის ანთროპომორფული ფიგურები, რომლებიც დიდი დედის გამოსახულებებად მიიჩნევა, კავკასიას ნაყოფიერების კულტის გავრცელების ერთ-ერთ უძველეს კერად წარმოაჩენს. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს რაჭის სოფელ ღებში ნაპოვნი ბრინჯაოს ბალთა, რომელზეც ამოტიფრულია ირმების წყვილს შორის აღმართული ქალღვთაების ფიგურა – ეს იკონოგრაფიული სქემა ზუსტად იმეორებს მედიტერანული ქალღვთაებების (კიბელე, იშთარი) გამოსახვის ტრადიციას, სადაც ღვთაება ლომების ან სხვა ცხოველთა წყვილს შორის არის წარმოდგენილი [ხიდაშელი, 1972; ფანცხავა, 1988]. საერთო კულტურული ტრადიციების არსებობაზე მიუთითებს საბერძნეთში, კუნძულ სამოსზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს ფიგურაც (ცხენზე, სავარძელში მჯდომი ქალღვთაება ბავშვით ხელში), რომელიც მუხურჩისა და ცაიშის ანალოგიურ ფიგურებთან მნიშვნელოვან იკონოგრაფიულ მსგავსებას ავლენს, რაც მათ საერთო წარმომავლობაზე უნდა მიუთითებდეს. ამ კონტექსტში რ. პაპუაშვილი კოლხეთს ჩრდილო კავკასიასა და ეგეოსურ სამყაროს შორის დამაკავშირებელ შუამავალ როლად განიხილავს [პაპუაშვილი, 2010:50-51]. კავკასიასა და ეგეოსურ სამყაროს შორის კულტურულ კავშირზე მეტყველებს კოლხური ქალღვთაება ფასიანეს კულტიც, რომელიც არიანეს თანახმად, არსით კიბელეს უახლოვდება – ფასიანეს ტახტის ქვეშ წვანან ლომები და თავად ისე ზის, როგორც ფიდიასის ქანდაკება ღმერთების დედის (კიბელეს) ტაძარში [Arrianus, 1855: 11. (9 H)].

ამრიგად, მასალის მულტიდისციპლინურ ჭრილში გაანალიზებამ აჩვენა, რომ კავკასიური ქალღვთაებები თავისი არსითა და ფუნქციებით მედიტერანული დედა-ღვთაების არქეტიპს უახლოვდებიან. არქეოლოგიურ მონაცემებთან ერთად, ლინგვისტური პარალელები – საერთოკავკასიური ძირის (-ნან-/-ან) არსებობა მთელი კავკასიის მასშტაბით და მისი მესოპოტამიურ ინანა/იშთართან კავშირი – ადასტურებს არა მხოლოდ კულტურულ კონტაქტებს, არამედ საკულტო ტრადიციების ორგანულ გავრცელებას ამ რეგიონში. შესაბამისად, კავკასიური დიდი დედის კულტი წარმოადგენს არა იზოლირებულ რელიქტს, არამედ მედიტერანული სამყაროს რწმენა-წარმოდგენების ორგანულ შემადგენელ ნაწილს, რომელმაც ადგილობრივი თავისებურებები შეიძინა, თუმცა შეინარჩუნა არსებითი ფუნქციები და სემანტიკა. ამ კულტის ელემენტები დღემდე ვლინდება კავკასიელ ხალხთა ფოლკლორულ მეხსიერებაში.

ლიტერატურა:

1. ახვლედიანი, ნ.– კვლავ ტოპონიმ „ბოდბე“-ს შესახებ, „თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები“, გვ. 12-17, თბილისი. 2025.
2. პაპუაშვილი, რ. – ანთროპომორფული გამოსახულებები ცაიშიდან, „კულტურულ საისტორიო ძიებანი“, გვ. 46-58. თბილისი: უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 2010.
3. სიხარულიძე, ქ. – კავკასიური მითოლოგია. თბილისი: კავკასიური სახლი. 2006.
4. ფანცხავა, ლ. – კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის ძეგლები. თბილისი: მეცნიერება. 1988.
5. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I. თბილისი. 1955.
6. ჩოთალიშვილი, ლ. – ქალღმერთები თებეს B ხაზოვან წარწერებში. ქართველოლოგია, ტ. 1, გვ. 15-23. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი. 2017.
7. ჩუხუა, მ. – იბერიულ-იჩქერიურ ენათა შედარებითი გრამატიკა. თბილისი. 2018.
8. წერეთელი მ. – ხეთის ქვეყანა, მისი ხალხები, ენები, ისტორია და კულტურა. კონსტანტინოპოლი. 1924.
9. ხიდაშელი, მ. – ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავების ისტორიისათვის ანტიკურ საქართველოში. თბილისი: მეცნიერება. 1972.
10. Arrianus. – Periplous Euxeinou Pontou. In K. Müller (Ed.), *Geographi Graeci minores* (Vol. 1). Paris: A. Firmin Didot. 1855.
11. Burkert, W. – *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz. 1977.
12. James, E. O. – *The Cult of the Mother Goddess: An Archaeological and Documentary Study*. London: Thames and Hudson. 1959.
13. Roller, Lynn E. – *In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele*. Berkeley: University of California Press. 1999.
14. Russell, James R. – *Zoroastrianism in Armenia*. Harvard University Press. 1987.
15. Ventris, M., Chadwick J. – *Documents in Mycenaean Greek* (2nd edn.). Cambridge: Cambridge University Press. 1973.
16. Vermaseren, M. J. – *Cybele and Attis: The Myth and the Cult*. London: Thames and Hudson. 1977.
17. Март, Н. Я. – Боги языческой Грузии по древне-грузинским источникам. Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества, т. XIV, вып. II-III. С-Петербург: Типография Императорской Академии Наук. 1902.
18. Тревер, К. – *Очерки по истории и культуре Кавказской Албании в IV до н. э. - VII в. н. э.* Москва-Ленинград. 1959.

Lela Chotalishvili

European University/Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

a-mail: lela.chotalishvili@gmail.com

ORCID: 0009-0003-3205-6981

<https://doi.org/10.52340/lac.2025.34.13>**SJIF 2025:** 8.584**Nargiz Akhvlediani**

Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

a-mail: nargiz.akhvlediani@bsu.edu.ge

ORCID: 0000-0002-3787-0195

<https://doi.org/10.52340/lac.2025.34.13>**SJIF 2025:** 8.584**Caucasian Female Deities through the Lens of the Mother Goddess Archetype****Abstract**

The present study is based on a complex methodological approach and examines the connection between female deities represented in Caucasian folklore and the cult of the Mother Goddess. The principal deity of the Caucasians, like that of other peoples of the world, must have been called "Mother." This is indicated by the uniformity of the mythological figure and the identity of names in the traditions of Caucasian peoples revealed on the basis of comparative material – the designation of female deities "Nana" is connected to a common Caucasian root (-nan-/-an) which carries the semantics of "mother."

Female deities preserved in the memory of Caucasian peoples, similar to the beliefs and representations of other ancient civilizations, are differentiated by their functions and spheres of activity. Their names contain the following recurring epithets: "queen", "mother", "mistress", as well as the root "nana," denoting mother (Chechen: u-nana and xi-nana, Abkhaz: anc' va, anana-gunda, etc.). The epithet "mistress" (Potnia) is not found for the Great Mother Nana; however, according to Georgian mythological traditions, Nana is the mother of the "batonebi" (i.e., mother of gods). In Svan, nana (nan) is a term with significant semantic weight, denoting not only "mother" but also "mistress." Female anthropomorphic figurines, regarded as representations of the Great Mother, establish the Caucasus as one of the earliest centers for the dissemination of the fertility cult. Of particular interest is a bronze axe discovered in the village of Ghebi in Racha, which bears an engraved figure of a female deity standing between a pair of deer – an iconographic scheme that precisely replicates the representational tradition of Mediterranean goddesses (Cybele, Ishtar), where the deity is depicted between a pair of lions or other animals.

Accordingly, the Caucasian cult of the Great Mother represents not an isolated, surviving relic, but an organic component of the beliefs and representations of the Mediterranean world, which acquired local peculiarities while preserving essential functions and semantics. Elements of this cult are still manifested in the folkloric memory of Caucasian peoples to this day.

Keywords: Caucasian goddesses, Mother Goddess (Magna Mater), Mistress (Potnia), Beliefs and notions, Pan-Caucasian root.

რეცერნზენტი: პროფესორი ვალერიან ასათიანი